

IN LIBRUM DE DUABUS ANIMABUS CONTRA MANICHÆOS.

Vide lib. 1, cap. 15, Retractationum, t. 1, col. 608, n. 1, a verbis, Post hunc librum (a), usque ad col. 612, n. 8, verbis, Opitulante Dei misericordia. M.

(a) Post opus videlicet de Utilitate credendi, quod circiter annum Christi 391 conscriptum est. recensito autem presenti libro de Duabus Animabus, proxime subjicit Augustinus Retractationem libri seu disputationis contra Fortunatum, quæ habita est die 28 Augusti, an. 392.

S. AURELII AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

DE DUABUS ANIMABUS

CONTRA MANICHÆOS

Libet unus^(a).

Manichæis hæreticis duas animas in unoquoque homine esse, unam de Dei substantia bonam, alteram malam de tenebrarum gente nec a Deo conditam dicentibus, dolet se Augustinus sic adhasisse, ut ad rationes quibus deliramentum istud evertitur, tam obvias tanque manifestas non attenderit. Primum enim consideranti facile apparere, omnem animam, cum vita quadam sit, resque intelligibilis, ac proinde luce visibili, quam a Deo esse Manichæi latentur, præstantior, auctiori Deo tribuendam. Loca vero scripturæ quibus illi malos ex Deo non esse disputant, aliorum Librorum comparatione melius explicari. Postea etiam ex peccati et voluntatis definitione, ex venia peccatorum quæ peccantibus datur in Ecclesia, tandemque ex poenitendi affectu, pio atque utili, evidenter omnino demonstrari, peccantes animas non natura malas esse.

CAPUT PRIMUM. — 1. *Manichæorum error de duabus animabus, quarum altera non sit a Deo, qua ratione expugnatur. Anima omnis cum vita quædam sit, non nisi a Deo vitæ fonte esse potest.* Opitulante Dei misericordia, disruptis et derelictis Manichæorum laqueis, tandem Catholicæ gremio restitutum libet¹ considerare nunc saltem ac deplorare illam meam miseriam. Multa enim erant, quæ facere debui, ne tam facile ac diebus paucis, religionis verissimæ semina mihi a pueritia salubriter insita, errore vel fraude falsorum fallaciumve hominum effossa ex animo pellerentur. Nam primo animarum illa duo genera, quibus ita singulas naturas propriasque tribuerunt², ut alterum de ipsa Dei esse substantia, alterius vero Deum nec conditorem quidem velint accipi, si mecum sobrie diligenterque considerassem, mente in Deum supplicii et pia; fortas e mihi satagenti apparuisset, nullam esse qualemlibet vitam, quæ non eo ipso quo vita est, et in quantum omnino vita est, ad summum vitæ fontem principiumque pertineat (b): quod nihil aliud quam unum et solum verumque Deum possumus confiteri. Quapropter illas animas, quæ a Manichæis vocantur malæ, aut carere vita, et animas non esse, neque quidquam velle seu nolle, appetere vel fugere; aut si viverent, ut et animæ esse possent, et aliquid

tale agere, quale illi opinantur, nullo modo eas nisi vita vivere: ac si Christum dixisse constaret, ut constat, *Ego sum vita* (Joan. xiv, 6); nihil esse causæ cur non omnes animas, cum animæ nisi vivendo esse non possint, per Christum, id est, per vitam creatas et conditas fateremur.

CAPUT II — 2. *Si lux quæ sensu percipitur Deum habet auctorem, ut fatentur Manichæi, multo magis anima quæ solo intellectu percipitur.* Quod si tempore illo questionem de ipsa vita et de participatione vitæ mea cogitatio ferre ac sustinere non posset; quæ profecto magna est, et multum serenæ disputationis inter doctissimos indigenus; illud dispicere fortasse valuissem, quod omni homini sese sine studio partium bene consideranti manifestissime apparet, omne quod scire et nosse dicimur, aut sensu corporis, aut intelligentia nos habere comprehensum. Sensus autem corporis etiam vulgo quinque numerari, visum, auditum, odoratum, gustum, atque tactum: quibus omnibus intelligentiam longe alteque præstare et excellere, quis mihi non vel ingratus impiusque concederet? Quo constituto atque firmato, illud consequi, ut cuncta quæ tactu et visu, vel quolibet alio modo corporaliter sentirentur, tanto essent inferiora his quæ intelligendo assequeremur, quanto ipsos sensus intelli-

ADMONITIO PP. BENEDICTINORUM.

Libri de Duabus Animabus editiones collatæ sunt ad manuscriptorum codices, Arnulphensem, Michaëlinum, Victorianos duos duos Vaticanos, et ad trium Belgicorum varias lectiones apud Lov.

Comparavimus præterea eas omnes editiones initio Retr. et Confess., t. 1. memoratas, M.

¹ Lovanienses ex mendoso Cambrensi codice posuerunt, gremio constituto libet.

² Quidam Mss., distribuerunt.

(a) Scriptus circiter annum Christi 391.

(b) I Retract., cap. 15, n. 1.

gentiæ cedere videremus. Quonobrem cum omnis vita, et ob hoc omnis anima nullo corporis sensu, sed solo intellectu percipi queat; soli autem iste atque luna omnisque lux quæ mortalibus his oculis cernitur, ab ipsis quoque Manichæis vero et bono Deo tribuenda esse dicatur: summam esse demeritiam id prædicare pertinere ad Deum, quod per corpus intuemur; quod vero non solum animo, sed ipsa sublimitate animi, mente scilicet atque intelligentia caperemus, id est, vitam, qualiscumque illa diceretur, tamen vitam; eodem Deo auctore privandam et viduandam putare. Num enim quid sit vivere, quamque secretum ab omni corporis sensu, quamque omnino incorporeum, si me ipsam invocato Deo interrogarem, respondere non possim? Aut non illi quoque fateantur, non solum vivere illas, quas detestantur animas, sed etiam immortaliter vivere? Quodque a Christo dictum est, *Dimittite mortuos sepelire mortuos suos* (Matth. viii, 22); non de omnino non viventibus, sed de peccantibus dictum, quæ immortalis animæ sola mors est; scribente Paulo, *Mortua est vidua quæ in deliciis vivit* (I Tim. v, 6): simul enim et mortuum esse dixit, et vivere. Quare non ego quanto decoloratius vivat peccatrix anima, sed illud ipsum tantum quod vivat attenderem. Quod si percipere nisi intelligendo non possem, credo veniret in mentem, tanto esse quamlibet animam luci, quam per hos sentimus, oculos, præferendam, quanto intelligentiam ipsis oculis præferremus.

CAPUT III. — *Corpus etiam omne a Deo esse unde probatur. Animam illam quæ mala dicitur a Manichæis, luce esse meliorem.* Lucem autem illam illi quoque a Patre Christi esse confirmant: egone tandem, quod ab eo esset quæcumque anima, dubitarem? Ego vero non modo de anima, sed de quovis etiam corpore, quin ab ipso esset, nihil omnino, ne tum quidem, homo scilicet illius imperitiæ atque illius ætatis ambigerem, si forma quid esset quidve formatum, quid species et quid indutum specie, deinde quid horum cui causa esset, pie cauteque cogitarem.

3. Sed de corpore interim taceo: de anima conqueror, de spontaneo et vivo motu, de actu, de vita, de immortalitate: denique conqueror, quod aliquam rem ista omnia sine Dei bonitate habere posse miserimus credidi; quod quanta essent, negligenter attendi; hoc mihi gemendum, hoc desendum puto. Volverem mecum hæc, loquerer mecum, deferrem ad alios: quæ vis esset intelligendi, quam nihil esset in homine², quod huic excellentiæ possemus conferre, proponerem⁴. Ubi mihi hoc homines, si modo essent homines, concessissent; quererem utrum his oculis videre, id est intelligere³. Ubi negavissent, colligerem primo longe esse sensui oculorum istorum intelligentiam mentis ante-

¹ Editi, hoc scilicet. Corriguntur ex Mss.

² Vaticani Mss., ad illos: intellige Manichæos.

³ Sic ex Vaticanis et Gallicanis Mss. [quoniam nihil esset in homine.]

⁴ Ita plures Mss. Editi vero, proponerem; cum hæc verum aliquando interunctione: quæ vis esset intelligendi (quoniam nihil esset in homine quod huic excellentiæ possemus conferre) proponerem.

⁵ Editio Er., viderent, id est, intelligerent. Sic et Vaticani Mss. Sed melius alii cum Lov., videre, id est intelligere.

ponendam: deinde subiungerem, id quod re meliorem perciperemus, necessario melius iudicandum. Quis hoc non daret? Ergo pergerem querere, anima illa, quam malam dicerent, oculis sentiretur istis, an mente intelligeretur? Mente faterentur. Quibus omnibus inter nos convenientibus atque firmatis, quid conficeretur ostenderem; animam scilicet illam quam exacerarentur, hæc ista quam venerarentur esse meliorem: quandoquidem illa intellectu mentis, hæc sensu corporis innotescit. Hic vero hærent fortasse, ducentque rationem sequi recusarent: tanta est vis veterosarum opinionum et diu defensæ atque creditæ falsitatis. Sed ego instarem magis hærentibus, non asperere, non pueriliter, non perveraciter; repeterem quæ concessa sunt; et quam essent concedenda¹, monstrarem. Hortarer ut in commune consulerent, viderent certe quid nobis negandum esset; utrum intellectum istis carnis luminibus præferendum, an excellentius esse quod animi excellentia, quam quod vili sensu corporis cognoscitur, falsum putarent: an illas animas, quas alienigenas crederent, tantum intelligendo, id est, ipsa animi excellentia sciri posse nolent fateri; an solem ac lunam non nisi istis oculis natos fieri vellent abnuere. Quod si nihil horum nisi absurdissime atque impudentissime negari posse animadvertierent; suaderem non eos oportere dubitare, istam lucem quam colendam prædicarent, esse anima illa vilior quam fugiendam monerent.

CAPUT IV. — 4. *Animam etiam muscæ præstantior ista luce.* Atque hic si forte turbati a me quererent, num etiam muscæ animam huic luci præstare censerem: responderem, Etiam; nec me terreret musca quod parva est, sed quod viva firmaret. Queritur enim, quid illa membra tam exigua vegetet, quid lucem atque illuc pro naturali appetitu tantillum corpusculum ducat, quid currentis pedes in numerum moveat, quid volantis pennulas moderetur ac vibret. Quod qualecumque est, bene considerantibus, in tam parvo tam magnum eminet, ut cuius fulguri perstringenti oculos præferatur.

CAPUT V. — *Vitiosæ animæ nunquam damnandæ, quomodo huic luci quæ in genere suo laudanda est, antecellant.* Certe quod nemo dubitat, quidquid id est, intelligibile est: quod omni sensibili², et ob hoc huic etiam luci divinis legibus antecellit. Quid enim cogitatione³ percipimus, quæso, si hoc non percipimus, aliud esse mente intelligere, aliud sentire per corpus, et prius illud ab hoc posteriore incomparabili sublimitate distare; ideoque non posse intelligibilia sensibilibus non præferri, cum ipse intellectus tantam sensibus præferatur?

5. Hinc illud etiam fortasse cognoscerem; quod

Sensus est, utrum idem est his oculis videre, quod intelligere.

¹ Editi, et quæ essent concedenda. Emendantur ex Vaticanis Mss.

² Sic Lovanienses duorum manuscriptorum auctoritate correxerunt. Illi tamen Mss. plures cum Er. habent, quidquid intelligibile est, omni sensibili, et ob hoc huic etiam luci, etc.

³ Er. et Mss., cogitatione.

consequens esse manifestum est, cum injustitia et intemperantia cæteraque animi vitia non sentiantur, sed intelligantur; quomodo fiat ut etiam ista, quæ dote tamen et damnanda censemus, tamen quoniam intelligibilia sunt, anteire hanc lucem queant, cum in suo genere ista laudanda sit. Suggestitur enim valde bene esse Deo subjicienti, primo non omnne quod laudamus, omni quod vituperamus, esse anteponendum. Neque enim quia laudo purgatissimum plumbum, ob hoc illud vituperando auro pluris æstimo. In suo enim genere quidque considerandum est. Improbis jurisconsultum multas leges ignorantem: sed eum tamen probatissimo auctori sic præfero, ut non comparandum quidem putem. At istam laudo, quod suæ artis peritissimus sit: illum autem, quod suam professionem minus impleat, jure reprehendo. Ex quo reperire deberem, lucem istam, quod in genere proprio perfecta esset, jure laudari: tamen quia sensibilium rerum numero includitur, quod genus intelligibilium generi cedat necesse est, infra injustas et intemperantes animas, quoniam sunt intelligibiles, esse deputandam; quamvis istas non injuria damnatione dignissimas judicemus. Querimus namque in his quod concilietur Deo, non quod isti fulgori præferatur. Quapropter, quisquis hoc lumen ex Deo esse contenderet, non repugnarem; sed ne quis animas dicerem, vitiosas etiam, non in quantum vitiosæ, sed in quantum animæ sunt, Deum sibi esse creatorem fateri oportere.

CAPUT VI. — 6. *An ipsa etiam vitia tanquam intelligibilia, luci sensibili præferenda sint et Deo ut auctori tribuenda. Vitium animi est defectus quidam, recte non inter intelligibilia numerandus. Ipsi defectus, etiamsi inter intelligibilia numerarentur, nunquam antepondi rebus sensibilibus. Si lumen visibile a Deo est, multo magis ab ipso anima, quæ in quantum vivit intelligibilis res est, etiamsi vitiosa. Objectantur contra a Manichæis loca Scripturæ. Hoc loco si quisquam illorum cautus et vigilans, jam etiam studiosior quam pertinacior, me admoneret, non de vitiosis animis, sed de ipsis vitiis esse querendum: quæ quoniam sensu corporis non cognoscerentur, et tamen cognoscerentur, non nisi intelligibilia posse accipi, quæ si sensibilibus omnibus antecellunt, cur lucem Deo auctori esse tribuendam inter nos conveniret, vitiorum vero auctorem Deum nemo nisi sacrilegus diceret: responderem homini, si aut statim et repente, ut hominis Dei cultoribus solet, divinitus infulsisset hujus solutio questionis, aut fuisset antea præparata: quorum si neutrum meruissem atque potuissem, cupita differrem; quodque esset propositum, difficile esse ad dignoscendum atque arduum considerer. Recurrerem in me, prosternerer Deo, alte ingemiscerem, querens ne me in medio spatio, quo certis rationibus promovissem, hæzere pateretur; ne audipiti questione cogere aut intelligibilia sensibilibus submittere ac subdere, aut ipsum vitiorum dicere auctorem; cum esset utrumvis horum falsitatis impietati-*

isque plenis-immis. Nullo modo possem existimare, quod me sic affectum ille desereret. Admoneret potius suis illis ineffabilibus modis, ut considerarem etiam atque etiam, utrum animi vitia, de quibus æstimarem, inter intelligibilia numeranda essent. Quod ut reperirem, propter imbecillitatem interioris oculi mei, quæ mihi peccatis meis jure accidisset, aliquem mihi ad invisibilia contuenda in ipsis visibilibus machinarem gradum: quorum esset nobis nullo modo certior cognitio, sed consuetudo sidentior. Itaque statim quererem quid ad sensum proprie pertineret oculorum: invenirem colores, quorum principatum lux ista obtineret. Hæc enim sunt quæ nullus alius sensus attingit: nam motus corporum, et magnitudines, et intervalla, et figuras, quamvis et oculis, non tamen proprie, sed tactu etiam posse sentiri. Unde colligerem tanto cæteris corporeis et sensibilibus præstare lucem, quanto aliis sensibus aspectus esset illustrior. Electa igitur ex omnibus quæ corpore sentiuntur ista hæc, qua niterer, et in qua gradum illum Inquisitionis meæ necessario collocarem; pergerem attendere quid ageretur hoc modo, necumque ita sermocinrer: Si sol iste tanta claritate conspicuus et dei luce sufficiens, usque ad lunc similitudinem in conspectu nostro paulatim deficeret, num aliud quidquam oculis sentiremus quam lucem utcumque fulgentem; lucem tamen querentes, quod fuerat non videndo, et haurientes videndo quod aderat? Non ergo illum defectum videremus, sed lucem quæ defectui remaneret. Cum autem non videremus, non sentiremus; quidquid enim sentimus aspectu, non potest non videri: quare, si defectus ille neque visu, neque alio sensu sentiretur, non posset inter sensibilia numerari. Nihil enim sensibile est, quod sentiri non potest. Referramus nam considerationem ad virtutem, cuius intelligibili luce splendere animum convenientissime dicimus. Porro ab hac luce virtutis defectus quidam non perimens animam, sed obscurans, vitium vocatur. Potest igitur recte vitium quoque animæ nequam inter intelligibilia numerari, ut lucis ille defectus recte de sensibilium numero eximitur: illud tamen quod remanet animæ, id est, hoc ipsum quod vivit atque anima est, tam est intelligibile, quam sensibile illud quod in hoc visibili lumine post defectum quantumcumque fulgeret: et ideo animam in quantum anima esset, et vitæ participaret, sine qua nullo pacto anima esse potest, rectissime omnibus sensibilibus anteferrî. Quamobrem maximi erroris esse, ullam animam dicere non esse ex Deo, ex quo esse solem lunamque gloriaris.

7. Quod si jam placeret omnia sensibilia nominare, non modo ea quæ sentiremus, sed etiam ea quæ non sentiendo tamen per corpus judicarem, sicut per oculos tenebras, et per aures silentium; et illas enim non videndo, et hoc non audiendo cognoscimus: rursusque intelligibilia, non ea tantum quæ illustrata mente conspiciamus, sicuti est ipsa sapientia;

¹ Apud Lov. particula, *de*. prætermina, non bene relatiuum, q. *ibus* æstima: eu.

¹ Vaticanæ Vss., ac istem laudo.

vel etiam illa quæ ipsius illustrationis privatione aversantur, ut est insipientia, quæ tenebras animi congrue dixerim: nullam de verbo facerem controversiam, sed totam questionem facili divisione dissolverem, statimque approbarem bene attendentibus, substantias intelligibiles sensibilibus substantiis divina et incorrupta veritatis lege præponi, non earum substantiarum defectus; quamvis hos intelligibiles, illos sensibiles appellare vellemus. Quapropter, qui et hæc lumina visibilia, et illas intelligibiles animas substantias esse faterentur, omni modo eos cogi sublimiores partes animis concedere, atque tribuere; defectus vero utriusque generis non posse alteros alteris anteponi, privant enim tantum, et non esse iudicant, quod usquoquoque eandem vim habeat, sicut ipsæ negationes. Nam cum dicimus, Non est aurum, et, Non est virtus; quamvis inter aurum et virtutem plurimum, nihil tamen inter negationes, quas eis adjunximus, distat. Verum eumvero pejus est non esse virtutem, quam non esse aurum: nemo sanus hinc ambigit; quod non propter ipsas negationes, sed propter res quibus adiunguntur, accidere quis non intelligat? Auro enim virtus quanto præstat, tanto est virtute quam auro carere miserius. Quamobrem, cum res intelligibiles sensibilibus rebus antecellunt, defectum in intelligibilibus quam in sensibilibus merito ægrius toleramus; non eos defectus, sed ea quæ deficiunt, charius vel vilius æstimantes. Ex quo jam illud apparet, defectum vitæ, quæ intelligibilis est, multo miserabilior esse, quam hujus sensibilis lucis; quod scilicet multo est charior intellecta vita, quam lux ista conspecta.

8. Quo cum ita sint, audelitte quisquam, cum solem ac lunam, et quidquid in sideribus, quidquid denique in hoc igne nostro atque terrene luce visibili effulget, Deo tribuat, animas quaslibet, quæ profecto nisi vivendo animæ non sunt, cum tantum hoc lumen vita præcedat, nolle concedere ex Deo esse? et cum ille verum dicat, qui dicit, In quantum nitet, ex Deo est; egone tandem, Deus magne, mentiar, si dicam, In quantum vivit, ex Deo est? Non usque adeo, quæso, cæcitas mentis suppliciaque ageantur animorum, ut hæc homines non intelligant. Sed quoque modo illorum error aut pertinacia sese haberet, his ego fretus armatusque rationibus, credo cum ad eos rem ita consideratam perspectamque detulisset, et cum his placide contulisset, vererer ne mihi quisquam eorum alicujus momenti esse videretur, si aut intellectum, aut ea quæ intellectui non per defectum perciperentur, sensui conaretur præferre, aut saltem comparare corporeo, vel his rebus quæ ad eundem sensum cognoscendæ similiter pertinerent. Quo constituto, quando ille mihi vel quisquam negare audeat, animas quantum vellet malas, tamen quoniam animæ essent, intelligibilium rerum numero contineri, neque illas per defectum intelligi? Siquidem animæ non alio essent, nisi quo viverent. Licet enim

¹ Editi, nondum perfecte. Melius Vaticanæ MSS., non per defectum.

per defectum intelligerentur vitiosæ, quia virtutis egestate vitiosæ; non tamen per defectum animæ, quia vivendo animæ. Nec fieri potest ut vitæ præsentia sit causa deliciendi; cum tanto quidque deficiat, quanto deseritur a vita.

9. Omni modo igitur cum pateret non posse illas animas ab eo auctore separari, a quo lux ista non separatur; jam quidquid afferrent, non acciperem. moneremque potius, ut eos necum sequi mallent, qui omne quidquid esset, quoniam esset, in quantumcumque esset, ex uno Deo esse prædicarent.

CAPUT VII.— *Multum quomodo ex Deo, et non ex Deo.* Recitari ad versus me voces illas evangelicas: *Vos propterea non auditis, quia ex Deo non estis; Vos ex patre diabolo estis (Joan. VIII, 47 et 44).* Ego quoque contra recitarem, *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil (Id. I, 5);* et illud Apostoli, *Unus Deus ex quo omnia; et unus Dominus Jesus Christus per quem omnia (I Cor. VIII, 6);* et iterum ejusdem apostoli, *Ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, ipsi gloria (Rom. XI, 36):* hortarerque homines (si tamen homines invenirem), nihil nos jam quasi comperisse præsumeremus; sed quæreremus potius magistros, qui sententiarum istarum, quæ nobis inter se pugnare viderentur, pacem concordiamque monstrarent. Nam in una atque eadem auctoritate Scripturarum¹, cum alibi sonaret, *Omnia ex Deo (I Cor. XI, 12);* et alibi, *Vos non estis ex Deo:* quoniam Libros temere condemnare nefas esset, quis non videret peritum doctorem, cui quæstionis hujus solutio nota esset, inveniendum fuisse? qui profecto si esset bonus intellectus, et, ut divinitus dicitur, homo spiritualis (*Id. II, 13*), quoniam necessario faveret veris rationibus, quas de intelligibili sensibilibusque natura, quantum potui, tractavi atque discussi, imo eas² ipse multo melius, et ad docendum aptius aperiret; nihil ab eo aliud de hac quæstione audiremus, nisi quemadmodum fieri posset, ut et nullum animarum genus non esset ex Deo, et recte tamen peccatoribus et infidelibus diceretur, *Non estis ex Deo.* Nam et nos fortasse implorato in auxilium Deo facile videre possemus, aliud esse vivere, aliud peccare: et quanquam vita in peccatis in comparatione justæ vitæ mors appellata sit (*I Tim. V, 6*); utrumque tamen in homine uno posse inveniri, ut simul sit vivus atque peccator: sed quod vivus, ex Deo; quod peccator, non ex Deo. In qua divisione utinam ea parte de duabus, quæ nostræ sententiæ competit: ut cum Dei conditoris omnipotentiam insinuare volumus, etiam peccatoribus dicamus quod ex Deo sint. Dicimus enim his qui aliqua specie continentur, dicimus animantibus, dicimus rationalibus, dicimus postremo, quod ad rem maxime attinet, viventibus: quæ omnia per se ipsa divina sunt munera. Cum autem malos arguere propositum est, recte dicimus, *Non estis ex Deo.* Dicimus enim se a veritate avertentibus, infidelibus, facinorosis, flagitiosis, et, quod nomina

¹ Vox, Scripturarum, non est in vss Vaticanis.

² In editis, imo si eas. Abest, si, a MSS.

uno totum continet, peccatoribus : quæ rursus omnia ex Deo non esse quis dubitet ? Itaque Christus peccatoribus, idipsum quod peccatores erant et sibi non credebant conarguens, quid mirum si ait, *Non estis ex Deo*; ex alia parte illa salva manente sententia quod: *Omnia per ipsum facta sunt*; et, *Omnia ex Deo*? Nam si Christo non credere, Christi adventum repudiare, Christum non recipere, certum indicium esset animarum¹ quæ non sunt Dei; et ideo dictam esset, *Vos propterea non auditis, quia non estis ex Deo*: quomodo vera esset vox illa Apostoli, in ipso Evangelii memorabili principio, qua dictum est, *In sua propria venit, et sui eum non receperunt* (Joan. 1, 11)? Unde sui, si non receperunt: aut unde idem non sui, quia non receperunt: nisi quia homines peccatores, eo quod sunt homines, ad Deum; eo vero quod peccatores, ad diabolum pertinent? Illic ergo partem naturæ tenuit qui ait, *Sui eum non receperunt*; ille vero voluntatis, qui ait, *Non estis ex Deo*. Evangelista enim Dei opera commendabat, Christus hominum peccata coercerat.

CAPUT VIII. — 10. *Querunt unde malum, et hinc questione vincere se putant Manichæi. Cognoscant prius quod facillimum est, nihil vivere posse sine Deo. Summum malum non cognoscitur nisi cogito summo bono, quod est Deus.* Illic fortasse quis dicat: Unde ipsa peccata, et omnino unde malum? Si ab homine, unde homo? si ab angelo, unde angelus? Quos ex Deo esse cum dicitur, quamvis recte vereque dicatur, videntur tamen imperitis et minus valentibus acriter res abditas intueri, quasi per quamdam catenam ad Deum mala et peccata connecti. Hac questione illi regnare se putant: quasi vero interrogare sit scire. Utinam id esset; nemo me scientior reperiretur. Sed nescio quomodo sæpe in altercando, magnæ questionis propositor personam magni doctoris ostendat, plerumque ipse ipso quem terret, in eo de quo terret indoctor. Itaque isti multitudini se præferendos arbitrantur, quia priores interrogant quod cum multitudine ignorant. Sed si eo tempore quo cum eis me, non sicut jam diu ago, egisse nunc pœnitet, mihi has rationes depromenti hoc objicissent, dicerem: Quæso, interim cognoscite mecum quod facillimum est, si nihil sine Deo potest fulgere, nullo minus posse aliquid vivere sine Deo; ne in tantis monstris opinionum remaneamus, ut nescio quas animas vitam sine Deo habere prædicemus. Sic enim fortasse continget ut id quod mecum ignoratis, id est, unde sit malum, vel simul, vel quolibet ordine aliquando discamus. Quid si enim cognitio summi mali sine cognitione summi boni contingere homini non potest? Non enim nossemus tenebras, si in tenebris semper essemus: sed lucis notitia contrarium suum non sinit incognitum. Summum autem bonum id est, quo superius esse nihil potest: Deus autem bonum, et Deo superius esse nihil potest: Deus igitur summum bonum. Cognoscamus ergo Deum, atque ita nos illud quod præpropere quarimus non latet. Medicerisne

negotii tandem vel meriti cognitionem Dei esse arbitramini? Quod eam nobis aliud præmium, quam vita æterna promittitur, quæ Del cognitio est? Ait enim magister Deus: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum et verum Deum, et quem misisti Jesum Christum* (Joan. xvii, 3). Etenim anima quamvis sit immortalis, tamen quia mors ejus recte dicitur a Dei cognitione aversio; cum se convertit ad Deum, meritum est æternæ vitæ consequendæ, ut sit æterna vita, sicut dictum est, ipsa cognitio. Converti autem ad Deum nemo, nisi ab hoc mundo se avertat, potest. Hæc ego mihi arduum et difficillimum sentio: vobis si facile est, ille ipse Deus videri. Ego velle credere, nisi me moveret, quod cum isto mundus, a quo averti jubemur, visibilis sit, dixeritque Apostolus, *Ea quæ videntur, temporalia sunt; quæ autem non videntur, æterna sunt* (II Cor. iv, 18): vos plus istorum oculorum quam mentis judicio tribuitis, apud quos nullam esse fulgentem penam quæ non ex Deo fulgeat, et esse viventem animam quæ non ex Deo vivat, prædicatur et creditur. Hæc et his similia vel illis etiam dicerem, vel mecum reputarem. Possem namque Deum omnibus, ut dicitur, visceribus deprecans, et Scripturis quantum licebat intentus, etiam tunc fortasse talia vel dicere, vel quod saluti sat erat cogitare¹.

CAPUT IX. — 11. *Augustinus familiaritate cum Manichæis et successu victoriæ de Christianis imperitis a se reportatæ deceptus. Manichæi ex cognitione item peccati et voluntatis facile refellendi.* Sed me duo quædam maxime, quæ incautam piam ætatem facile capiunt, per admirabiles² attrivere circuitus; quorum est unum familiaritas, nescio quomodo repens quamdam imagine bonitatis, tanquam sinuosum aliquod vinculum multipliciter collo involutum. Alteram quod quædam noxia victoria pene mihi semper in disputationibus proveniebat disserenti cum christianis imperitis, sed tamen fidem suam certatim, ut quisque posset, defendere molientibus. Quo successu creberrimo glaciebat adolescentis animositas, et impetu suo in pernicaciam magnum malum imprudenter vergebat³. Quod altercandi genus quia post eorum audicionem aggressus eram, quidquid meo vel quacumque ingenio vel aliis lectionibus poteram, solis illis libentissime tribuebam. Ita ex illorum sermonibus ardor in certamina, ex certaminum proventu amor in illos quotidie movebatur⁴. Ex quo accedebat ut quidquid dicerent, miris quibusdam morbis⁵, non quia sciebam, sed quia optabam verum esse, pro vero approbarem. Ita factum est ut quamvis pedetentim atque caute, tamen diu sequerer homines nitidam stipulam viventis animæ præferentes.

12. Verum esto⁶, non poteram illo tempore sen-

¹ Ita Mss. At editi, *reputare possem. Namque.... talia vel dicerem, vel quod saluti aderat cogitare.*

² Editio Er. et Michaelinus Ms., *p r amicabile.*

³ In Mss., *et impetus suus....urgebat.*

⁴ Mss. plerique, *novabatur.*

⁵ Fr. Lugd. Ven. Lov.: *Ex quo accidebat ut quidquid dicerent, miris quibusdam modis, etc. M.*

⁶ Editio Er.: *Verum non poteram. Lov.: Verum ista non poteram. Paulque post eadem editiones habebant: ita tam-*

¹ Editi, *judicium est animarum. Castigantur ex Mss.*

sibilia ab intelligibilibus, carnalia scilicet ab spiritibus dijudicare atque discernere; non erat etatis, non disciplinae, non ejusdem etiam consuetudinis, non ullorum denique meritorum; non enim parvi gaudii et felicitatis res est: itaque tandem ne illud quidem arripere poteram, quod in omnium hominum iudicio summi Dei legibus natura ipsa constituit?

CAPUT X. — *Peccatum non nisi a voluntate. Vita et voluntas sua cuique notissima. Voluntas quid sit.* Quivis enim homines, quos modo a communi sensu generis humani nulla disruptisset amentia, quae vellent ad iudicandum studia detulissent, quamlibet imperitiam, quantumcumque etiam tarditatem; velim exponi quid mihi responderent roganti, utrum eis peccasse videretur, de cujus dormientis manu scripsisset alius aliquid flagitiosum. Omnes quis dubitet ita fuisse negaturos illud esse peccatum, ita reclamaturas, ut etiam succenserent fortasse quod tali eos rogatione dignos putaverim? A quibus ego, quoquo modo poteram, reconciliatis et in consilium restititatis peterem, ut me aliud tam manifestum, et in omnium cognitione positum, interrogantem non moleste ferrent: tunc quaererem, si non dormientis, sed scientis manu, qui membris tamen ceteris vinctus atque constrictus esset, quisquam valentior aliquid similiter fecisset mali, utrum quia id nosset, quamvis omnino noluisse, nullo peccati nomine teneretur. Et hic mihi omnes mirantes quod talia sciscitarer, sine cunctatione responderent, nihil etiam istum omnino peccasse. Quid ita? Quia de quo nesciente, vel resistere non valente quisquam quidquam mali fecerit, juste damnari nullo modo potest. Atque id ipsum cur ita esset, si in illis hominibus naturam ipsam percontarer humanam, facile pervenirem ad id quod caperem, isto modo quaerens: Quid, si dormiens ille jam sciret quid alius de manu ejus facturus esset, et de industria, plus p' tus etiam ne expergisceretur¹, se somno dederet, ut aliquem jurando² falleret; num ei quidquam somnus ad innocentiam suffragaretur? Quid aliud quam nocentem hominem pronuntiaret³? Quid si et ille volens vinctus est, ut aliquem similiter praesentata defensione deciperet, quid ei tandem, ut peccato careat, illa vincula profuerunt? Quanquam his obstrictus, revera resistere non valeret; sicut ille dormiens, quid tunc sciret, omnino nesciret. Numquidnam igitur dubitandum est quin peccasse ambo iudicaretur? Quibus concessis colligerem, nusquam scilicet nisi in voluntate esse peccatum (a): cum mihi auxiliaretur etiam illud, quod iustitia peccantes tenet sola mala voluntate, quamvis quod voluerint implere nequiverint.

13. Quisquamne me ista tractantem, posset dicere,

Cum ne illud quidem. Custigantur manuscriptorum auctoritate.

¹ Sic Mss. A' editi, omnibus.

² Plures Mss., *et pl. is etiam n. ne expergisceretur*; omissio, potius.

³ Verbum, *jurando*, abest a Michaelino ms.

⁴ Editi, *Quid aliud illi... pronuntiarent*. At Mss. omnia voce, *i. h.* habent, *pronuntiaret*: subintelligit, *natura humana*.

(a) I. *Retract.*, cap. 13, n. 2.

in rebus obscuris abditisque versari, ubi propter intelligentium paucitatem vel fraudis vel ostentationis suspicio nasci solet? Seceat paulisper illa intelligibilium sensibilibumque distinctio: nulla mihi fiat invidia, quod tardas animas subtilium disputationum stimulis persequor. Liceat mihi me scire vivere, liceat mihi scire me velle vivere: in qua si consentit genus humanum, tam nobis cognita est voluntas nostra, quam vita. Neque cum istam scientiam profiteremur, metuendum est ne nos quisquam falli posse convineat: haec ipsum enim falli nemo potest, si aut non visat, aut nihil velit. Non me arbitror quidquam obscurum attulisse, et vereor ne cuiquam magis, quod haec nimium manifesta sint, videar esse culpandus: sed quorum haec tendant, consideremus.

14. Non igitur nisi voluntate peccatur. Nolis autem voluntas nostra notissima est: neque enim scirem me velle, si quid sit voluntas ipsa nescirem. Definitur itaque isto modo: Voluntas est animi motus, cogente nullo, ad aliquid vel non amittendum, vel adipiscendum (a). Cur ergo ita tunc definire non possem? An erat difficile videre invitum volenti esse contrarium, ita ut contrarium sinistrum dextro esse dicimus, non ut nigrum albo? Nam eadem res simul et nigra et alba esse non potest: duorum autem in medio quisque positus, ad alterum sinister est, ad alteram dexter; simul quidem utrumque unus homo, sed simul utrumque ad unum hominem nullo modo. Ita quidem invitus et volens unus animus simul esse potest; sed unum atque idem nolle simul et velle non potest. Cum enim quisque invitus aliquid facit, si eum roges utrum id facere velit, nolle se dicit: item si roges utrum id velit non facere, velle respondet. Ita invitum ad faciendum, ad non faciendum autem volentem reperies: id est enim unum animum uno tempore habentem utrumque, sed aliud atque aliud ad singula referentem. Cur haec dico? Quia si rursus quaeramus quam ob causam id invitus faciat, cogi se dicit. Nam et omnis invitus faciens cogitur; et omnis qui cogitur, si facit, non nisi invitus facit. Restat ut volens a cogente sit liber, etiamsi se quisquam cogi putet. Et hoc enim modo omnis qui volens facit, non cogitur; et omnis qui non cogitur, aut volens facit, aut non facit. Haec cum in omnibus hominibus, quos interrogare non absurde possumus, a puero usque ad senem, a ludo litterario usque ad solium sapientis, natura ipsa proclamet; cur ego tunc non viderem in definitione voluntatis ponendum esse, Cogente nullo, quod nunc quasi experientia majore cautissimus posui? At si hoc ubique manifestum est, et non doctrina, sed natura omnibus promptum; quid restat quod videatur obscurum, nisi forte ullum lateat, aliquid nos velle cum volumus, et ad hoc moveri animum nostrum, idque aut habere nos aut non habere, et si haberemus retinere velle, si non haberemus acquirere⁴? Quare aut non amit-

⁵ Michaelinus Mss., *recipere*.

(a) I. *Retract.*, cap. 13, n. 3.

tere, aut adipisci aliquid vult, omnis qui vult. Quamobrem, si omnia ista luce clariora sunt, sicuti sunt, neque meae tantum, sed notitiae generis humani veritatis ipsius liberalitate donata, cur illo etiam tempore dicere non possem: Voluntas est motus animi, cogente nullo, ad aliquid vel non amittendum, vel adipiscendum?

CAPUT XI. — 15. *Peccatum quid.* Dicit aliquis: Et hoc te adversum Manichaeos quid adjuvaret? Expecta; sine prius etiam peccatum definiamus, quod sine voluntate esse non posse omnis mens apud se divinitus conscriptum legit. Ergo peccatum est voluntas retinendi vel consequendi quod iustitia vetat, et unde liberum est abstinere (a). Quanquam si liberum non sit, non est voluntas. Sed malum grossius¹ quam scrupulosius definire. Etiam² hi libri obscuri mihi scrutandi erant, unde discerem neminem vituperatione suppliciove dignum, qui aut id velit quod iustitia velle non prohibet, aut id non faciat quod facere non potest? Nonne ista cantant et in montibus pastores, et in theatris poetae, et indocti in circulis, et docti in bibliothecis, et magistri in scholis, et antistites in sacralis locis, et in orbe terrarum genus humanum? Quod si nemo vituperatione vel damnatione dignus est, aut non contra vetitum iustitiae faciens, aut quod non potest non faciens, omne autem peccatum vel vituperandum est, vel damnandum; quis dubitet tunc esse peccatum, cum et velle injustum est, et liberum nolle; et ideo definctionem illam etiam et ad intelligendum esse facillimam, et non modo nunc, sed tunc quoque a me potuisse dici: Peccatum est voluntas retinendi vel consequendi quod iustitia vetat, et unde liberum est abstinere?

CAPUT XII. — 16. *Ex datis definitionibus peccati et voluntatis haeresim Manichaeorum totam evertit. Ex malarum item animarum justa damnatione sequitur non natura, sed voluntate malas esse. Animas esse naturam bonas, quibus datur venia peccatorum.* Age nunc, videamus quid nos haec adjuverent. Plurimum omnino³, ut nihil amplius desiderarem: totam quippe causam finirent. Nam quisquis secreta conscientiae suae legesque divinas penitus naturae inditas, apud animam intactas, ubi expressiores certioresque sunt, consulens, has duas definitiones voluntatis atque peccati veras esse concedit, totam Manichaeorum haeresim paucissimis et brevissimis, sed plane invictissimis rationibus sine ulla cunctatione condemnat. Quod sic considerari potest. Duo animarum genera esse dicunt, unum bonum, quod ita ex Deo sit, ut non ex aliqua materia vel ex nihilo ab eo factum, sed de ipsa ejus omnino substantia pars quaedam processisse dicatur; alterum autem malum, quod nulla prorsus ex parte ad Deum pertinere credunt credendumque commendat: et ideo illud summum bonum, hoc vero summum malum esse praedicant: atque ista duo genera fuisse

aliquando discreta, nunc esse commixta. Genus quidem commixtionis hujus et causam nondum audiveram: sed tamen jam quaerere poteram⁴, utrum illud malum genus animarum, antequam bono misceretur, habuisset aliquam voluntatem. Si enim non habebat, sine peccato atque innocens erat, et ideo nullo modo malum (a). Si autem ideo malum, quia licet esset sine voluntate, tanquam ignis, tamen si bonum alligisset, violaret, atque corrumperet: quantum est nefas, et naturam mali tantum valere ad commutandam aliam Dei partem⁵, et summum illud bonum corruptibile et violabile credere? Quod si voluntas inerat, profecto inerat, cogente nullo, motus animi ad aliquid vel non amittendum, vel adipiscendum. Hoc autem aliquid, aut bonum erat, aut bonum putabatur: non enim aliter appeti posset. Sed in summo malo, ante commixtionem quam praedicant, nullum unquam bonum fuit. Unde igitur tibi vel scientia vel opinio boni esse potuit? An nihil volebant quod apud se esset, atque illud bonum verum, quod extra erat, appetebant? Ista vero praecleara et magna laude praedicanda voluntas est, qua summum appetitur et verum bonum. Unde igitur in summo malo motus animi tanta laude dignissimus? An studio nocendi appetebant? Primo, eodem revolvitur ratio. Qui enim nocere vult, bono aliquo vult privare alium propter aliquod bonum suum. Erat igitur in eis vel scientia boni, vel opinio, quae summo malo nullo modo esse debebat. Deinde bonum illud extra se positum, cui nocere studebant, utrum omnino esset, unde cognoverant? Si inflexerant, quid tali mente praeclearius? An quidquam est aliud, quo magnis⁶ laboribus omnia bonorum porrigatur intentio, nisi ut summum illud et sincerum bonum intelligatur? Quod ergo nunc vix paucis bonis iustisque conceditur, id tunc illud merum malum nullo bono adjuvante jam poterat? Si autem istae animae corpora gerebant, et id oculis viderant; quae linguae, quae pectora, quae ingenia laudandis istis oculis praedicandisque sufficiunt, quibus vix possunt mentes justorum adaequari? Quanta bona invenimus in summo malo? Si enim videre Deum malum est, non est bonum Deus: bonum est autem Deus: bonum est igitur Deum videre; et nescio quid huic bono⁷ comparari queat. Porro quod videre bonum est, unde fieri potest ut posse videre sit malum? Quapropter quidquid vel in istis oculis, vel in istis mentibus fecit, ut ab his possit videri divina substantia, magnum et ineffabili laude dignissimum bonum fecit. Si autem non factum, sed ipsum per se tale ac sempiternum erat, difficile hoc malo quidquam melius invenitur.

17. Postremo, ut nihil horum laudandorum habeant istae animae, quae sibi rationibus habere coguntur, quaerere utrum aliquas au nullas animas Deus da-

¹ Editi, *quaerere carperam*. Melius Vaticani Mss., *quaerere poteram*.

² In Mss., *illam Dei partem*.

³ Sola editio Lov., *magis*.

⁴ Lov., *tanto bono*. Alibi, *tanto*, a ceteris libris.

(a) I Retract., cap. 15. n. 5.

¹ Sola editio Lov., *crassius*.

² Editio Er., *definire etiam rem*. Nec hi libri, etc. Lov., *definire eam rem*. Nec, etc. Castigantur ex Mss.

³ Ita Mss. At editi, *primum omnium*.

(a) I Retract., cap. 15, n. 4.

mixta. Si nullas, nullum meritorium judicium est, nulla providentia; et casus potius quam ratione mundus administratur, vel potius non administratur: non enim administratio casibus danda est. Hoc autem si omnibus qualibet religione devinctis credere nefas est, restat ut aut sit aliquarum animarum damnatio, aut nulla peccata sint. Sed si nulla peccata sunt etiam nullum malum: quod isti si dixerint, hæresim suam uno ictu interfecerunt. Convenit igitur mihi cum illis, animas aliquas divina lege iudicioque damnari. At hæ, si bonæ sint, quæ illa justitia est? Si malæ; natura, an voluntate? Sed natura esse malæ animæ nullo modo queant. Unde hoc docemus? De superioribus definitionibus voluntatis atque peccati. Quia dicere animas, et esse malas, et nihil peccare, plenam est dementia: dicere autem peccare sine voluntate, magnum deliramentum est; et peccati ream tenere quemquam, quia non fecit quod facere non potuit, summæ iniquitatis est et insanix. Quamobrem illæ animæ quidquid faciunt, si natura, non voluntate faciunt; id est, si libero et ad faciendum et ad non faciendum motu animi careant; si denique his abstinendi ab opere suo potestas nulla conceditur, peccatum earum tenere non possumus (a). At omnes fatenter, et malas animas juste, et eas quæ non peccaverunt, injusto damnari: fatenter igitur eas malas esse quæ peccant. Ille autem, sicut ratio docuit, non peccant. Animarum ergo malarum genus nescio quod extraneum (b), quod a Manichæis inducitur, nullum est.

18. Nunc bonum illud genus videamus, quod rursus ita laudant, ut ipsam Dei substantiam dicant esse. Quanto autem melius est ut suum ordinem meritumque quisque cognoscat, nec ita sacrilega superbia ventiletur, ut cum se toties commutari sentiat, summæ illius boni, quod incommutabile pia ratio proficitur et docet, credat esse substantiam? Ecce enim eam manifestum sit non peccare animas in eo quod non sunt tales, quales esse non possunt; unde constat jam nescio quas illas inductas nullo modo peccare, et propterea illas omnino non esse: relinquuntur, ut quoniam concedunt esse peccata, non inveniant quibus ea tribuant, nisi bono generi animarum et substantiæ Dei. Maxime autem urgentur auctoritate christiana: nunquam enim negaverunt dari veniam peccatorum, cum fuerit ad Deum quisque conversus; nunquam dixerunt (ut alia multa) quod Scripturis divinis hoc quispiam corruptor inseruerit. Quibus ergo peccata donantur? Si alieni generis illis malis, possunt et bonæ fieri, possunt Dei regnum possidere cum Christo. Quod isti quia negant, nec habent alterum genus, nisi earum quas de substantia Dei esse perhibent; restat ut non solum etiam ipsæ, sed ipsas solas peccare fateantur. Ego autem nihil pugno ne solas peccent: peccant tamen. At enim (c) mali commixtione

coguntur? Si ita coguntur, ut resistendi potestas nulla sit, non peccant: si est in potestate sua resistere, et propria voluntate consentiunt, cur tanta bona in summo malo, cur hoc malum in summo bono, per doctrinam illorum cogimur invenire; nisi quia neque illud malum est quod suspitione inducunt, neque hoc summum bonum quod superstitione pervertunt?

CAPUT XIII. — 19. *Ex deliberatione in malam et in bonam partem non haberi duo animarum genera. Concesso genere animarum illicitum ad turpia, non sequi has esse natura malas, alias esse summum bonum.* At si de duobus istis generibus animarum delirare illos et errare docuissem, aut certe ipse didicissem, quid remanere poterat, cur mihi jam de ulla re audiendi vel consulendi viderentur? An ut discerem hinc ostendi animarum duo esse genera, quod in deliberando nunc in malam partem, nunc in bonam nutat assensio? Cur non magis hoc signum est unius animæ, quæ libera illa voluntate huc et huc ferri, hinc atque hinc referri potest? Nam mihi cum accidit, unum me esse sentio utrumque considerantem, alterutrum eligentem: sed plerumque illud libet, hoc decet, quorum nos in medio positi fluctuamus. Nec mirum: ita enim nunc constituti sumus, ut et per carnem voluptate affici, et per spiritum honestate possimus. Quare non duas animas hinc fieri cogor? Possumus enim melius et multo expeditius intelligere duo genera bonarum rerum, quorum tamen neutrum ab auctore Deo sit alienum, unam animam ex diversis efficere partibus (d), inferiore ac superiore, vel quod recte ita dici potest, exteriore atque interiore. Ista sunt (e) duo genera, quæ sensibilibus et intelligibilibus nomine paulo ante tractavimus, quæ carnalia et spiritualia libentius et familiarius nos vocamus. Sed factum est nobis difficile a carnalibus abstinere, cum panis verissimus noster spiritualis sit. Cum labore namque nunc edimus panem. Neque enim nullo in supplicio sumus peccato transgressionis mortales ex immortalibus facti. Ideo contingit ut cum ad meliora conantibus nobis, consuetudo facta cum carne et peccata nostra quodam modo militare contra nos, et difficultatem nobis facere cœperint, nonnulli stulti aliud genus animarum quod non sit ex Deo superstitione obtusissima suspicentur.

20. Quanquam etiam si eis concedatur inferiore alio genere animarum nos illici ad turpia, non inde conficiunt aut illas natura malas esse, aut istas summum bonum. Fieri enim potest ut propria illæ voluntate appetendo quod non licebat, hoc est, peccando, ex bonis factæ sint malæ; rursusque fieri bonæ possint, sed sic ut quamdiu manent in peccato, ad sese alias occulta quadam suasionem traducant (f): deinde, ut omnino malæ non sint, sed in suo genere, quanvis inferiore, opus proprium sine ullo peccato

(a) Sic Mss. At Er. et Lov., *teneri*. Et paulo post eisdem editi ferunt, *peccato earum teneri non possumus*.

(b) Editi, *extra illud*. Melius vaticani Mss., *extraneum*.

(c) Editi, *peccant tamen, etenim mali commixtione*, etc. Emendantur ex Mss.

(d) I Retract., cap. 15, n. 6.

(e) Sic in Mss. At in editis vulgo male, *ex diversis efficere partibus*.

(f) Editi, *ita sunt*. Meliores vero Mss., *ista sunt*.

(g) Vaticani Mss., *sed ut fit*. Michaelinus Mss., *sed ut fit, quamdiu manent in peccato, ad alias esse occulta quadam suasionem traducant*.

exerceant : istæ autem superiores quibus actionem longe præstantiorem rerum moderatrix justitia summa tribuerit, si illas inferiores sequi et imitari voverint, peccando fiunt malæ, non quia malas, sed quia male imitantur. Ab illis enim agitur proprium, ab istis appetitur alienum : unde illæ in suo gradu manent, istæ ad inferiora merguntur. Velut cum homines ferina sectantur. Pulchre namque incedit quadripedans equus : at si hoc homo pedibus manibusque imitetur, quis eum vel palearum cibo dignum putet? Recte igitur plerumque improbamus imitantem, cum eum quem imitatur probemus. Improbamus autem, non quia non sit assecutus, sed quia omnino assequi voluit. In equo enim probamus illud, cui quantum præponimus hominem, tantum offendimur quod inferiora sectatur. Quid inter ipsos homines, in emittenda voce nonne quod præco bene facit, etiam clarius ac melius id faciat senator præcone, insanus est? Cælestia suscipe : lucens luna laudatur, suoque cursu atque vicibus bene considerantibus satis placet; tamen si eam sol velit imitari (stingamus enim eum posse habere hujusmodi voluntates), cui non summe ac jure displiceat? Ex quibus illud est quod intelligi volo. Etiam si sunt animæ (quod interim incertum est), corporeis officiis non peccato, sed natura deditæ, nosque, quanquam sint inferiores, aliqua tamen interiore¹ vicinitate contingunt, non illas ideo malas haberi oportere, quia et nos cum eas sequimur, et corporea diligimus, mali sumus (a). Propterea enim corporea diligendo peccamus, quia spiritualia diligere et justitia jubemur et natura possumus, et tunc in nostro genere optimi et beatissimi sumus (b).

21. Quamobrem, quid habet argumenti æstuans in utramque partem deliberatio, modo in peccatum prona, modo in recte factum subvecta, ut duo animarum genera, quorum alterius natura ex Deo sit, alterius non sit, cogamur accipere, cum alias tot causas alternantis cogitationis conjicere liceat? Sed hæc obscura esse, et incassum ab animis lippientibus quæri, quisquis bonus rerum existimator est, videt. Quare illa potius quæ de voluntate atque peccato dicta sunt, illa, inquam, quæ summa justitia neminem ratione utentem ignorare permittit, illa quæ si auferantur nobis, nihil est unde disciplina virtutis inchoetur, nihil unde a vitiorum morte² surgatur, etiam atque etiam considerata satis clare ac dilucide Manichæorum hæresim falsam esse convincunt.

CAPUT XIV. — 22. *Rursum ex penitendi utilitate monstratur animas non natura malas esse. Demonstrationi tam certæ non nisi ex consuetudine errandi contradicatur.* Horum simile est quod de penitendo nunc dicam. Nam, ut inter omnes sanos constat, et quod ipsi Manichæi non solum fatentur, sed et præcipiunt,

utile est penitere peccati. Quid ego nunc in hæc rem divinarum Scripturarum testimonia, quæ usquequo diffusa sunt, colligam? Vex est etiam ista natura: neminem statum rei hujus notitia deseruit; hoc nobis nisi penitus insensum esset, periremus. Potest aliqua dicere, non se peccare: non autem sibi esse, si peccaverit, penitendum, nulla barbaries dicere audebit. Quæ cum ita sint, quare ex duobus illis generibus animarum, cujus sit penitere peccati? Scio quidem neque illius esse posse, qui male facere, neque illius qui bene facere non potest: quare, ut eorum verbis utar, si animam tenebrarum peccati penitet, non est de substantia summi mali; si animam lucis, non est de substantia summi boni. Penitendi enim affectus ille qui prodest, et male locis peccitentem³, et bene facere potuisse testatur. Quomodo igitur ex me nihil mali, si ego perperam feci? aut quomodo me recte penitet, si ego non feci? Audi partem alteram: Quomodo ex me nihil boni est, cui bona voluntas inest? aut quomodo me recte penitet, si non inest? Quamobrem aut negent isti esse penitendi magnam utilitatem, ut non solum a christiano nomine, sed ab omni etiam vel imaginaria ratione pellantur; aut animarum illa duo genera, unum ex quo nihil mali, alterum ex quo nihil boni sit, dicere⁴ atque docere jam desinant: quod si faciant, Manichæi esse utique jam desinant; nam tota illa secta ista bicipiti, vel potius precipiti animarum varietate fulcitur.

23. Ac mihi quidem satis est sic scire quod Manichæi errent, ut scio penitendum esse peccati: et tamen si nunc amicorum meorum aliquem, qui usque adhuc illos audiendos putat, compellem jure aciculis, et ei dicam, Scisne utile esse, cum quisque peccaverit, penitere? sine dubitatione se scire jurabit. Si ergo te fecero ita scire falsam esse Manichæorum hæresim, desiderabisne amplius? Quid amplius se posse in hac re desiderare⁵ respondeat. Bene quidem hæc usque. Sed cum ostendere cœpero certas necessariasque rationes, quæ illam propositionem adamantinè, ut dicitur, catenis inæxæ consequantur, remque totam ad conclusionem qua illa evirgitur scota perduxero; negabit se forsitan scire utilitatem illam penitendi, quam nemo doctus, nemo indoctus ignorat; et potius se scire contendet, cum dubitamus et deliberamus, duas in nobis animas patrocinia propria singulis quæstionis partes adhibere. O consuetudo peccati! o comes pœnæ⁶ peccati! Vos me tunc a rerum tam manifestarum consideratione avertistis; sed non sentienti nocebatis: nunc vero in familiarissimis meis similiter non sentientibus me jam vulneratis torquentisque sentientem.

CAPUT XV. — 24. *Orat pro amicis quos habuit erroris socios.* Attendite ista, quæso, charissimi: vestra

¹ Sic in Mss. At in excusis, inferiore.

² Editi, alternantes cogitationes. Cantingatur in Mss.

³ Ita in Mss. At in excusis vulgo, mole.

(a) i retract., cap. 13, n. 7.

(b) Ibid., n. 8.

⁴ Sic omnes Mss. Editi vero, affectio illa quæ prodest male fecisse penitentem.

⁵ Apud Er. Lugd. Ven. Lov., dicere. M.

⁶ Editi, esse peccati in hac re desiderandum. At tunc, se posse in hac re desiderare.

⁷ Sola fore editio Lov., pœnæ.

ingenia bene novi. Si mihi nunc vos qualiscumque hominis mentem rationemque conceditis, multo certiora sunt, quam quæ ibi vel videbamur discere, vel magis credere cogebamur. Deus magne, Deus omnipotens, Deus summæ bonitatis, quem inviolabilem atque incommutabilem credi atque-intelligi fas est, Trina unitas, quam catholica Ecclesia colit, supplex oro, expertus in me misericordiam tuam, ne homines cum quibus mihi a pueritia in omni convictu fuit summa consensio, in tuo cultu a me dissentire per-

mittas (a). Video maxime expectari hoc loco, quomodo etiam catholicas Scripturas a Manichæis accusatas vel tunc defenderem, si, ut dico, cautus essem; vel nunc defendi posse demonstrarem. Sed in aliis voluminibus Deus adjuvabit propositum meum; nam huius jam, quantum arbitrator, moderata¹ parci sibi postulat longitudo.

¹ Editio Er., *immoderata*.

(a) I Retract., cap. 13, n. 8.

DE SUBSEQUENTE DISPUTATIONE,

POSSIDIUS IN AUGUSTINI VITA, CAP. VI.

Sane tunc in illa Hipponensi urbe, Manichæorum pestilentia quamplurimos cives et peregrinos infecerat et penetraverat, seducente et decipiente ejusdem hæresis quodam presbytero nomine Fortunato, ibidem conversante atque manente. Interea Hipponenses cives et peregrini Christiani tam Catholici quam etiam Donatistæ adeunt Augustinum presbyterum, atque deposcunt ut illum hominem Manichæorum presbyterum, quem doctum credebant, videret, et cum eodem de Lege tractaret. Quod idem, ut scriptum est, paratus ad responsionem omni poscenti se rationem de fide et spe quæ in Deum est (1 Petr. iii, 15), potensque exhortari in doctrina sana, et contradicentes redarguere (Tit. i, 9), minime renuit. Sed utrum etiam hoc Fortunatus fieri vellet, sciscitatus est. At illi confestim ad ipsum Fortunatum id detulerunt, potentes et exhortantes ac flagitantes, quod id minime recusaret. Sane quoniam idem Fortunatus jam apud Carthaginem sanctum noverat Augustinum adhuc in eodem secum errore constitutum, cum eodem congredi pavitabat. Verumtamen suorum maxime instantia coactus ac verecundatus, promisit cominus se esse venturum, certamenque disputandi subiturum. Unde condicto die et loco convenerunt in unum, concurrentibus quamplurimis viris studiosis turbisque curiosis, et apertis notariorum tabulis, disputatio est cœpta primo, et secundo finita est die. In qua ille manichæus præceptor, ut Gestorum continet fides, nec catholicam assertionem potuit evacuare, nec Manichæorum sectam subnixam veritate valuit comprobare: sed deficienti responsione, ultimo collaturum se cum suis majoribus ea quæ refellere non potuit, prosecutus est; et si sibi forte de his satis minime fecissent, suæ animæ consulturum: atque ita ab omnibus apud quos magnus et doctus videbatur, nihil valuisse in suæ sectæ assertionem judicatus est. Qua ille confusione affectus, et sequenti tempore de Hipponensi civitate profectus, ad eandem amplius non remeavit: ac sic per memoratum Dei hominem omnium cordibus, vel qui aderant, vel qui absentes illa quæ gesta sunt cognoverant, error ille ablati, catholica est intimata ac retenta sincera religio.

De subsequente Disputatione vide lib. 1, cap. 16, Retractationum, tom. 1, col. 612, n. 1, a verbis, Eodem tempore, usque ad verba n. 2, Clarissimis consulibus. M.

S. AURELII AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

ACTA SEU DISPUTATIO

CONTRA FORTUNATUM MANICHÆUM.

Liber unus (a).

DISPUTATIO PRIMÆ DIEI.

Quinto calendæ septembris, Arcadio Augusto his et Rufino viris clarissimis consulibus, habita disputa-

tatio adversus Fortunatum Manichæorum presbyterum, in urbe Hipponensiam regionum, in Balneis Sossii¹, sub præsentia populi.

ADMONITIO PP. BENEDICTINORUM.

Liber contra Fortunatum castigatus est juvante codice Vaticano, Arnulphensi, et Victorinis duobus, præter Belgicorum rium varias lectiones olim a Lovaniensibus datas, perfectis etiam antiquis editionibus.

Comparavimus præterea eas omnes editiones initio Retr. et Confess., t. 1, memoratas. M.

¹ Editio Lov., Sossii. Cæteri libri, Sossii.

(a) Scriptus anno 392.